

UOT 336.77

Elmira Əli qızı BALAYEVA
i.e.n., dosent, AKU
Toğrul Faiq oğlu HÜSEYNOV
magistrant

İQTİSADI TƏHLÜKƏSİZLİK NÖQTEYİ-NƏZƏRİNDƏN DÖVLƏT BORCUNUN İDARƏ EDİLMƏSİ

Xülasə

Tədqiqatın məqsədi - dövlət borcunun idarə edilməsinin iqtisadi müstəqillik və iqtisadi təhlükəsizlik problemi kimi tədqiq edilməsi, həmin idarəetmənin səmərəliliyinin yüksəldilməsi imkanlarının aşkar edilməsidir.

Tədqiqatın metodologiyası - müqayisəli təhlil, sintez, məntiqi ümumiləşdirmə.

Tədqiqatın nəticələri - dövlət borcunun iqtisadi təhlükəsizlik mövqeyindən idarə edilməsinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi imkanları müəyyən edilmiş, onların gerçəkləşdirilməsi yolları göstərilmişdir.

Tədqiqatın təcrübi əhəmiyyəti - əldə edilən nəticələr dövlətin borc siyasəti prioritetlərinin əsaslandırılmasında, maliyyə resurslarından səmərəli istifadə tədbirlərinin işlənilib hazırlanmasında və icrasında istifadə oluna bilər.

Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi - dövlət borcunun iqtisadi təhlükəsizlik nöqteyi-nəzərindən idarə edilməsi sistemi müxtəsər surətdə səciyyələndirilmiş, xarici və daxili borcların qəbul edilmiş yuxarı həddinə iqtisadi təhlükəsizliyin əsas göstəricilərindən biri kimi baxılmışdır. Rəqəmsal mühitdə iqtisadi təhlükəsizlik və dövlətin borclanma siyasəti arasında qarşılıqlı əlaqələr araşdırılmış, daxili dövlət borcunun artımının yarada biləcəyi meyillər səciyyələndirilmişdir.

Açar sözlər: *idarəetmə, dövlət borcu, iqtisadi təhlükəsizlik, dövlət büdcəsi, idarəetmə, göstərici, prioritetlər, borclanma siyasəti.*

Giriş

Dövlət borcunun idarə edilməsi strateji və taktiki tədbirlər sistemidir. Bu sistem dövlət borcuna xidmət və yeni borclanmaların həyata keçirilməsi prosesinin, habelə borcların həcmi və strukturunun tənzimlənməsi, dövlət borclarından məqsədyönlü və səmərəli istifadə üzərində nəzarəti əhatə edir. Dövlət borcu idarəetmə obyektinə olmaqla yanaşı maliyyə aləti kimi xüsusi diqqətə layiqdir. İqtisadi təhlükəsizlik nöqteyi-nəzərindən dövlət borcunun idarə edilməsi məsələsinə dair tədqiqatlar, o cümlədən ölkəmizdə kifayət deyildir. Halbuki ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyi dövlət borcunun həcmi, səviyyəsi və strukturundan bilavasitə asılıdır. Dünyada baş verən inteqrasiya proseslərinin mürəkkəbləşməsi haqqında danışılan asılılığın xarakterini dəyişdirsə də, iqtisadi təhlükəsizlik və dövlət borcu arasında kifayət qədər sıx korrelyasiya asılılığı mövcuddur. Bu və digər səbəblərdən, iqtisadi təhlükəsizlik nöqteyi-nəzərindən dövlət borcunun idarə edilməsi məsələləri xüsusi aktuallıq kəsb edir.

Dövlət borcu: idarəetmədə iqtisadi təhlükəsizlik amili

Xərclərin gəlirlərdən çox olması borcların əmələ gəlməsi səbəbidir. Dövlətin borcları dedikdə, ölkənin deyil, məlum olduğu kimi hökumətin borcları nəzərdə tutulur. Dövlətin borclanması, əslində gələcəkdə əldə olunacaq gəlirlərin sərf edilməsidir. Borclanma birmənalı müsbət qarşılansana da, onsuz ötürmək də mümkün deyildir.

Məhz maliyyə aləti kimi dövlət borcu qanunverici və icra orqanlarına iqtisadi münasibətlərə, habelə maliyyə bazarına, pul tədavülünə, istehsala, əhali məşğulluğuna, investisiyalara və investisiya mühitinə təsir etmək imkanı verir. Dövlət borcunun idarə edilməsinin normativ-hüquqi bazası iqtisadi təhlükəsizlik meyarlarını bu və ya digər dərəcədə nəzərə alır [1]. Azərbaycanda dövlət borcunun idarə edilməsi Strategiyası təsdiq olunmuş və yerinə yetirilməkdədir [2].

Həmin strategiya “qlobal iqtisadiyyatda və maliyyə bazarlarında baş verən proseslər fonunda ölkənin maliyyə dayanıqlığının daha da gücləndirilməsi, dövlət borclarında səmərəliliyin artırılması, qarşıda duran yeni çağırışlar və imkanlar nəzərə alınmaqla bu sahədə risklərin effektiv idarə edilməsi və nəzarət mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi, habelə dövlətin maliyyə ehtiyaclarının ən az xərclə təmin edilməsi məqsədilə hazırlanmışdır” [2].

Dövlət borclarının idarə edilməsi iqtisadi müstəqillik problemi olub, həmin borcları azaltmaqla, onların səmərəliliyini yüksəltməyə yönəldilir. Bu idarəetmənin əsas vəzifəsi isə borcların və faizlərin vaxtında qaytarılmasını təmin etməkdir. Postsovet məkanında dövlət borcunun idarə edilməsində anoloji yanaşmalar müşahidə edilir. Həmin analogiyalara iqtisadi təhlükəsizlik meyarlarının önə çəkilməsi də aiddir [3, s. 2902]. **Dövlətin borc siyasətinə, xüsusilə iqtisadi təhlükəsizlik münasibətində yanaşmalar fərqlidir. Tədqiqatımızın predmeti baxımından**, borc siyasətinə sosial-iqtisadi inkişafın və iqtisadi təhlükəsizliyin mühüm aləti kimi yanaşmalar [4, s. 160] xüsusi diqqətə layiqdir.

Dövlətin borclarının əsas səbəbi dövlət xərclərinin tam maliyyələşdirilməsi məcburiyyətidir. Bununla belə borcların xüsusi səbəbləri də vardır: müharibələr, təbii fəlakətlərlə əlaqədar xərclərin maliyyələşdirilməsi, investisiyaların maliyyələşdirilməsi, büdcə tarazlığının təmin olunması, əvvəlki borcları qaytarmaq üçün borcların.

Dövlətin borc bazarında reytingi məlum dərəcədə dövlətə inamdan, başqa sözlə, risklərə münasibətdən asılıdır. Məlumdur ki, hər bir ölkənin kredit reytingi beynəlxalq səviyyədə borcların həcminə münasibətdə yüksək həssaslığa malikdir. Sənayecə inkişaf etmiş ölkələrdə də bu hal istisna deyildir.

Azərbaycanda sosial-iqtisadi inkişafı daha da sürətləndirmək üçün xarici kapitaldan istifadə imkanları genişdir. Ölkənin artan maliyyə qüdrəti, yüksək investisiya cəlbediciliyi bu imkanları şərtləndirən amillərdir. Bununla belə Azərbaycanın dövlət borcları nəinki təhlükəli həddə deyildir, o habelə fəal surətdə digər ölkələrə investisiya yönəltmək siyasəti yeridir. Azərbaycanın xarici dövlət borclarının subyektləri arasında ən üstün paya beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatları sahibdir. Beynəlxalq maliyyə qurumlarında dünyanın inkişaf etməkdə olan ölkələrinə, o cümlədən Azərbaycana birmənalı münasibət olmasa da, onlarla əməkdaşlıq edilməsi dövrün reallığıdır. Bu sıradan başlıca yer Beynəlxalq Valyuta Fonduna məxsusdur. Azərbaycanın əməkdaşlıq etdiyi digər beynəlxalq və regional maliyyə kredit təşkilatları sırasına Dünya Bankı, Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı, İslam İnkişaf Bankı və Asiya İnkişaf Bankı daxildir. Burada, Dünya Bankının rolunu xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Belə ki, bu qurumlardan alınmış kreditlər daha çox sosial sahələrə investisiya qoyuluşlarına yönəldilmişdir. Bu cəhət sözündən kreditlərin sosial-iqtisadi səmərəliliyini səciyyələndirir.

Azərbaycanın həm xarici, həm daxili dövlət borcları ilə bağlı təhlillər sübut edir ki, hal-hazırda ölkəmizin bu sahədəki durumu normal və qənaətbəxşdir. Digər tərəfdən, bu cəhət qlobal miqyasda Azərbaycanın müsbət kredit qabiliyyətli ölkə kimi tanınmasına səbəb olmuşdur. Belə ki, son dövrlərdə, başda Beynəlxalq Valyuta Fondu və Dünya Bankı olmaqla, beynəlxalq maliyyə qurumlarının ölkələrinin kredit reytingi üzrə təsbit etdikləri sıralanmasında ölkəmiz xeyli irəli getmişdir.

Beynəlxalq təcrübəyə və borcların istiqamətində aparılan təhlillərə əsaslanaraq belə bir fikir söyləmək olar ki, xarici borcun dinamikası və ona çəkilən xərclər hər bir ölkənin iqtisadi qüdrətindən, həyata keçirilən iqtisadi siyasətdən, o cümlədən iqtisadi islahatlardan asılıdır. 2007-2014-cü illər ərzində dövlət borclarının artımı 25 trilyon ABŞ dolları olmuşdur ki, bunun da yalnız 6 trilyon dolları inkişaf edən ölkələrin payına düşmüşdür [5].

İqtisadi təhlükəsizliyin əsas göstəricilərindən biri ölkənin xarici və daxili borclarının qəbul edilmiş həddən yuxarı olmamasıdır. Xarici borcun çoxluğu ölkənin nəinki təhlükəsizliyinə, həmçinin müstəqil xarici siyasətin yürüdülməsinə mənfi təsir göstərə bilər. Ölkənin kredit qaytarma qabiliyyətini müəyyənləşdirən göstəricilər qrupuna isə, əsasən, aşağıdakılar daxil edilir: maliyyə bazarında fəaliyyət göstərən bütün maliyyə öhdəliklərinin kotirovkası; qiymətli kağızların və borc öhdəliklərinin dərc edilmiş qiyməti; iqtisadi, maliyyə və siyasi amillərlə əlaqədar olaraq istiqrazların

gəlirlilik dərəcələrinin dəyişməsi və s.

Valyuta-maliyyə sahəsində ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi aşağıdakı kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsindən asılıdır: valyuta-maliyyə sahəsinin və xarici borcların vəziyyətinin nəzarət altında saxlanması; ölkənin aktivlərinin və qızıl-valyuta ehtiyatlarının bir hissəsinin mərhələli şəkildə xarici borcların ödənilməsinə yönəldilməsi; büdcənin artan gəlirlərinin və xarici iqtisadi fəaliyyətdən əldə edilən gəlirlərin bir hissəsinin xarici borcların qaytarılmasına yönəldilməsi.

Borclara xidmət xərclərinin azaldılmasının yollarından biri də borcların maliyyələşmə dərəcəsinin aşağı salınmasıdır. İqtisadi təhlükəsizlik baxımından, xarici dövlət borclarının həddi ÜDM-in 40%-ni, xarici və daxili borcların həddi ÜDM-in 60%-ni, ixracatın 200-250%-ni keçməməlidir. Əks təqdirdə, borc böhranı baş verə bilər. Eyni zamanda ununmaq olmaz ki, xarici borcun həcmi-nin müəyyənləşdirilməsi zamanı ölkənin iqtisadi vəziyyətinin düzgün qiymətləndirilməməsi də az təhlükəli deyildir.

Yeni əsrin əvvəlindən iqtisadi qüdrətinə görə dünyada birinci, borcun həcminə görə ikinci yerdə duran ABŞ-da maraqlı təərəddüdlər müşahidə edilir [6]. XXI əsrin birinci onilliyinin ortalarında başlamış və 2007-ci ildən əyani təzahürlərə malik iqtisadi böhranın ABŞ iqtisadiyyatına mənfi təsiri qloballaşmanın yeni əlamətlərini əyaniləsdirmişdir. Artıq bir sıra beynəlxalq ekspertlər ABŞ iqtisadiyyatında baş verən hadisələri dünya təsərrüfat sistemi üçün ciddi təhlükə hesab edirlər. 2011-ci ilin may ayında ABŞ-ın dövlət borcları 14,4 trilyon dolları, sonrakı illərdə isə 18 trilyon dolları ötmüşdür.

Məlumdur ki, xarici və daxili borclar mənbəyinə görə fərqləndirilir. İqtisadi təhlükəsizlik baxımından dövlətin qısamüddətli öhdəlikləri (DQÖ) diqqətəlayiqdir. DQÖ ən az riskli qiymətli kağızlardandır. Qiymətli kağızlar üzrə gəlirlilik səviyyəsi bank faizləri ilə əlaqədar olduğundan, bu məsələdə Maliyyə Nazirliyi və kommertiya banklarının mənafeələrini razılaşıdırmaq lazım gəlir. DQÖ üzrə gəlirlilik səviyyəsinin yüksəlməsi maliyyə bazarında dinamizmi aşağı salır. Sözü gedən səviyyənin aşağı salınması üçün son illər görülən tədbirləri, bəzi qeyd-şərtləri məqbul hesab etmək olar. Digər tərəfdən DQÖ-yə olan maraqların dəstəklənməsi zərurəti bu azalmada aşağı həddə münasibətdə ehtiyatlı olmağı tələb edir. Əks halda, maliyyə bazarında kommertiya banklarının rolunun arzuolunan fəallığı əhəmiyyətli dərəcədə aşağı düşə bilər. Belə bir vəziyyətin bəzi simptomları ötən əsrin axırlarında müşahidə edilirdi. Düzdür, DQÖ-yə azalan marağın digər səbəbləri də var idi. Onlara sərbəst pul vəsaitinin qıtlığı, qiymətlərin qalxması və s. aiddir. Zənnimizcə, dövlət istiqrazları səbəti dönərli valyuta ilə nominasiya edilsə, hüquqi və fiziki şəxslərin yüksək etimadını qazanar və o, uzunmüddətli vəsaitlərin cəlb edilməsində mühüm rol oynaya bilər. Dövlət borclarının istiqamətləri artdıqca, tərkibi mürəkkəbləşir. Odur ki, borcların təsnifləşdirilməsi zəruridir. Məlumdur ki, dövlət borcları müddət, mənbə, məcburiyyət kimi əlamətlərə görə təsnifləşdirilir.

İndi də borclar, qiymətli kağızlar və investisiyalar arasındakı münasibətlərə toxunaq. Daxili borcların xarici borclardan bir sıra üstünlükləri vardır. “Dövlətin borc öhdəliklərinin səmərəliliyi baxımından bu üstünlüklər aşağıdakılardır: daxili borclanma xarici borclanmadan daha asandır. Yəni dövlət daxili maliyyə bazarlarından borclanarkən təklif etdiyi qiymətli kağızlar müqabilində pul vəsaitlərini daha qısa müddət ərzində əldə edərək, ehtiyaclarını ödəmiş olar; daxili borclanma zamanı borca görə ödənilən haqq (kredit faizi) xaricə deyil, daxili subyektlərə yönəldilir. Bu cəhət ümumi iqtisadi səmərəlilik baxımından olduqca vacibdir; daxili borclanma daxili qiymətli kağızlar bazarının inkişafına səbəb olmaqla milli iqtisadiyyat çərçivəsində digər maliyyə bazarlarının da tərəqqisində əhəmiyyətli rol oynayır və s.” [7, s. 200]. Başqa sözlə, daxili borc milli maliyyə mənbəyi ilə təmin olunur.

Daxili bazardan borc almaq imkanı olmadıqda dövlət xarici mənbələrdən borc almaq məcburiyyətində qalır. Xarici mənbələrdən borc qiymətli kağızların satışı və ya birbaşa borc alınması yolu ilə əldə edilir. Xarici maliyyə bazarında satılacaq dövlət qiymətli kağızları xarici ölkələrin valyutalarına uyğun buraxılır.

Xarici maliyyə bazarlarında təklifin artdığı əlverişli şəraitdən istifadə etmək üçün xarici borclardan faydalanma halları da olur. Bu zaman maliyyə bazarında dövlət qiymətli kağızlarının satışı borc müqaviləsi əsasında baş verir. Borclanan ölkə borc və faizləri vaxtında ödəyəcəyi haqqında zəmanət verir. Cari problemlərin həllinə yönəldilən xarici borclar milli iqtisadiyyatın qeyri-qənaətbəxş vəziyyətinin göstəricisi sayıla bilər.

Dövlətin borclanma siyasətində iqtisadi təhlükəsizliyin prioritetliyi

Dövlətin xarici borclanması siyasi münasibətlərlə də sıx əlaqədədir və milli iqtisadiyyatı arzuolunmaz dərəcədə müstəqillikdən məhrum edə bilər. Odur ki, xarici borclanma məsələsi həm də milli müstəqillik kontekstində nəzərdən keçirilməlidir. Bundan başqa, ölkənin tədiyyə balansına təsiri nöqtəyi-nəzərindən xarici və daxili borclar fərqləndirilməlidir. Xarici borclar ölkə iqtisadiyyatının beynəlxalq amillərdən asılılığını gücləndirir, valyuta, qiymət və faiz risklərini artırır. Odur ki, müvafiq mənbələrdə göstəriləyi kimi, iqtisadi təhlükəsizlik nöqtəyi-nəzərindən dövlət borcunun idarə olunması sistemli yanaşma sayəsində mümkündür [8. s. 5; 9, s.7].

Xarici borcların alternativlərindən biri xarici investisiyadır. Investisiya kreditləri, investisiya layihələri əsasında və onun müəyyənləşdirilməsi üçün, bir qayda olaraq uzunmüddətə verilir. Dövlət ölkədaxili hər hansı bir təşkilati qurum üçün investisiya kreditlərinin alınmasına zəmanət verə bilər. Investisiya kreditlərini dövlətin özü və ya onun dövlət və ya qeyri-dövlət təşkilati qurumlarının almasından asılı olmayaraq, həmin borclar xarici dövlət borclarına aid edilir. Dövlət zəmanəti olmadan müəssisə və təşkilatların aldığı investisiya kreditləri dövlətin xarici borcları sayılmır.

Investisiya kreditinə nisbətən, milli iqtisadiyyatın mənafeyi baxımından kreditin ixracat üçün verilmə forması daha az arzuolunandır. Belə ki, kredit hansı ölkədən alınarsa, həmin ölkənin mallarının ixracına sərf olunmalıdır. İxracat kreditləri, əsasən kredit verən ölkənin dövlət büdcəsi hesabına verilir və büdcənin xərc maddəsi kimi planlaşdırılır. İxracat krediti verən ölkə üçün vəsait qoyuluşunun bu növü əhəmiyyətli gəlir mənbəyi olur. Uzunmüddətə və birbaşa qoyulmuş investisiyanın pozitiv cəhətləri aşağıdakılardır: o, xarici borcun həcmi artırır; ölkəyə gətirilən texnika və texnologiya istehsal və ixrac potensialını artırır; vergi və rüsum şəklində büdcəyə külli miqdarda vəsait daxil olur; məşğulluğun təmin olunmasına şərait yaranır.

Dövlət borclarının idarə edilməsində normal və müstəqil əməliyyatlardan istifadə olunur. Normal sayılan əməliyyatlara faizlərin müntəzəm ödənilməsi və dövlət qiymətli kağızlarının mühafizəsi əməliyyatları aiddir. Faizlərin müntəzəm ödənilməsi dedikdə, dövlətin öz qiymətli kağızlarına görə vaxtı çatmış borclarının ödənilməsi başa düşülür. Həmin qiymətli kağızlara veksellər və istiqrazlar aiddir. Qiymətli kağızların bu növündə ödənilmə vaxtını əks etdirən faiz kuponu kəsilərək ödənilmək üçün kassalara verilir. Bu, qiymətli kağızlar üzrə faiz ödəmələrinin ümumi mexanizmidir.

Xəzinə kağızları üzrə vəziyyət fərqlidir. Bu kağızlar qısamüddətlidir. Xəzinə kağızları üzrə faizlər (bu kağızları alanların qazancı) həmin kağızların nominal və güzəştli dəyərləri arasındakı fərqə bərabərdir. Çünki, xəzinə kağızları həmişə güzəştli qiymətlərlə satılır və vaxtı çatanda nominal qiymətlərlə ödənilir. Dövlətin qiymətli kağızlarının dəyərinin sabitliyi, ölkənin siyasi durumunun etibarlı olmasının əlamətidir. Borcların idarə edilməsində əsas vəzifələrdən biri dövlət qiymətli kağızlarının nominal dəyərlərinin mühafizəsi, onların qiymətinin aşağı düşməsinin qarşısının alınmasıdır. Bu məsələnin həlli üsullarından biri birjada qiymətləri düşməyə başlayan kağızların dövlət tərəfindən (müvafiq qurumlar vasitəsi ilə) satın alınmasıdır.

Dövlət borclarının idarə edilməsində müstəsna hallarda borcların möhkəmləndirilməsi və əvəz edilməsi əməliyyatlarından istifadə edilir. Dövlət borclarının möhkəmləndirilməsi dedikdə, borc məsrəflərinin azaldılması başa düşülür. Bunun üçün, qısa və ortamüddətli borcların uzunmüddətli və davamlı borclara çevrilməsi tədbirləri həyata keçirilir. Məqsəd borcun əsas məbləğini ödəmək, müddətini uzatmaq və məsrəflərini azaltmaqdır. Əlbəttə, bu halda dövlətin faiz məsrəfləri bir qədər artır.

Son vaxtlar dövlət borclarının əvəz edilməsi əməliyyatlarından bir qədər az istifadə olunduğunu nəzərə alaraq, onun şərhini verəcəyik. Qeyd edək ki, bu əməliyyatların əsasında köhnə borcların

aşağı faizlə yeni borclarla əvəz edilməsi durur. Dövlət borclarının əvəz edilməsinin alternativsiz, könüllü və məcburi şəkildə həyata keçirilməsi təcrübəsindən istifadə edilir. Alternativsiz əvəzetmə formasında yüksək faizli qiymətli kağızın sahibi onun əvəzində aşağı faizli yeni qiymətli kağızlar qəbul etməlidir. Qiymətli kağız sahibinə başqa imkan verilmir və bu, dövlətə etimadı azaltmaqla yanaşı, yeni daxili borclanmanı çətinləşdirir. Aydındır ki, belə əvəzetmə istisna hallarda həyata keçirilir.

Könüllü əvəzetmə zamanı qiymətli kağız sahibi köhnə qiymətli kağızları saxlamaq və ya onu eyni borc məbləği dəyərində daha aşağı faizli yeni qiymətli kağızlarla dəyişmək imkanına malikdir. Könüllülük prinsipi yeni qiymətli kağızların köhnə qiymətli kağızlar qədər gəlir verməsinin təmin edilməsini zəruri edir. Əvəzetmənin bu növü qiymətli kağızların birjada bahalaşması şəraitində müvəffəqiyyətlə həyata keçirilir. Dövlət borclarının məcburi əvəz edilməsi alternativin mümkünlüyünü nəzərdə tutur. Bu əvəzetmə növü xüsusi borc sazişləri ilə müşayiət olunan qiymətli kağızlara aid edilə bilməz. Xüsusi borc sazişlərinə qiymətli kağızların əvvəlcədən ödənilməsi və ya borcların əvəz edilməsinə qadağa qoyulması nəzərdə tutulan sazişlər aiddir. Əvəzetmənin məcburi forması zamanı kağız sahiblərinə birbaşa deyil, dolayı təzyiq göstərilir, dəyişiklik haqqında xəbərdarlıq edilir. Müəyyən müddətdən sonra qiymətli kağız sahiblərindən məlumat daxil olursa, dövlət əvəzetməni həyata keçirir.

Dövlət borclarının əvəz edilməsi dərin təhlil və hərtərəfli hazırlıq tələb edən əməliyyatlardır. Bunun üçün, fond birjasında qiymətli kağızların dəyərinin yüksəldilməsi məqsədilə tədbirlər keçirilməli, faiz dərəcələrinin aşağı düşdüyü məqam seçilməli, dövlətə etimad möhkəmləndirilməlidir. Dövlət büdcə xərclərini tam və vaxtında təmin etmək üçün həm daxili, həm də xarici maliyyə mənbələrindən istifadə edir. Borcun mənbəyinin əsas əlaməti təbii ki, onun haradan alınmasıdır. Belə ki, dövlətin öz borc kapitalını harada satması borcların təsnifatı üçün əsas hesab edilir [10, s. 355-372].

Daxili dövlət borcunun formalarından biri olan, dövlət qiymətli kağızlarının və bu bazarın mövcudluğunun həlledici şərti investorun marağıdır. Sərbəst pul vəsaitlərinin hərəkətinin idarə edilməsində başlıca məqsəd iqtisadi fəallığın və artımın yüksəldilməsidir. Sahələr və regionlararası inkişaf səviyyələrindəki fərqlər kapitalın hərəkət vektorlarını formalaşdıran ilkin şərtlərdəndir. Digər tərəfdən, tənzimlənən bazar şəraiti üçün zəruri olan iqtisadi nəzarətin həyata keçirilməsində səhmlərin rolu danılmazdır.

Borclanma ehtiyatlı münasibət tələb edir. Borc alan öz müstəqilliyini maksimum dərəcədə saxlamağa çalışır. Bu baxımdan imtiyazlı səhmlərin imkanları diqqətəlayiqdir. Səhmdar investisiyanın keyfiyyətini yüksəltməklə, bəzi imtiyazlar təqdim etməklə, yaratdığı qurum üzərində nəzarəti güzəştə getmədən, yeni investorlar cəlb etmək istəyindən irəli gələn imtiyazlı səhmlər vasitəsilə investisiya iqlimini yaxşılaşdırır. Məlumdur ki, dövlət qiymətli kağızlar bazarında dövlət özü investor kimi iştirak etmir. Odur ki, borc alan subyekti kimi, qiymətli kağızların etibarlılıq göstəricilərini (likvidlik, gəlirlilik) dövlət ictimai mənafeyin optimal ifadəsinə çevirir. Emitentin ehtiyaclarını ödəyən sərbəst pul vəsaitlərinin sahibi kimi investor dövlət borclarının idarə edilməsi və ödənilməsinin optimallaşdırılmasında başlıca simaya çevrilir. Orta sinfin təşəkkülü, əlverişli investisiya iqliminin yaranması kimi strateji istiqamətlər dövlət borclarının idarə edilməsi zamanı ön plana çəkilir.

Dövlət borcunun dövlətin qiymətli kağızlarının buraxılması hesabına maliyyələşdirilməsinə üstünlük verilməsi, onun bank kreditlərinin cəlb edilməsinə nisbətən daha az xərc tələb edilməsi ilə əlaqədardır. Investisiyaların təhlükəsizliyi və gəlirin sabitliyi baxımından etibarlı qiymətli kağızlar dövlətin istiqrazları, xüsusilə xəzinə öhdəlikləri hesab olunur ki, bu istiqamətdə də inkişaf üçün respublikamızda böyük imkanlar vardır.

Dünya maliyyə mərkəzləri özündə nəhəng maliyyə potensialını cəmləşdirsə də, onların bölgüsündə qlobal səmərəlilik imkanlarını reallaşdırmaq şansından heç də həmişə lazımı nəticələr əldə etmirlər. Təkrar istehsal prosesinin ziddiyyətlərinin kəskinləşməsi (bu bəzən beynəlxalq maliyyə institutlarının fəaliyyətinin nəticəsində baş verir) qloballaşmanı get-gedə daha aşkar şəkildə

müşayiət edir. Buna əsas səbəb, dünya maliyyə mərkəzlərinin gördüyü tədbirlərə milli strukturlar tərəfindən nəzarətin demək olar ki, qeyri-mümkünlüyüdür. Nəticədə, milli iqtisadiyyatların problemləri qloballaşan dünyada gözlənilməz neqativ təsirlərə məruz qalır və onlar həmin təsirlərə az-çox dərəcədə adekvat reaksiya verə bilmirlər. Yeni, yəni rəqəmsal mühitdə iqtisadi təhlükəsizlik və dövlətin borclanma siyasəti arasında qarşılıqlı əlaqələr daha diqqətli yanaşma tələb edir. Rəqəmsal mühit, böyük verilənlər bazasının formalaşması dövlətin borclanma siyasətinin informasiya təminatını dəfələrlə yaxşılaşdırmaq imkanına malikdir. Unutmaq olmaz ki, “milli iqtisadi təhlükəsizliyi rəqəmsal mühitdə təhdid edən amillər, maliyyə təhlükəsizliyi aspektini aktuallaşdırır” [11, s. 131]. Odur ki, dövlət borclarının idarə edilməsi prosesində bu məqam diqqət mərkəzində olmalıdır.

Milli iqtisadiyyatların inkişafında qeyri-bərabərliyin azaldılması, inkişaf etməkdə olan ölkələrin zəngin təbii sərvətlərindən istifadəyə cəlb edilmiş xarici investorların həmin ölkələrin sosial, ekoloji və digər problemlərinə prioritet verməsi, zamanət sistemi kifayət qədər formalasmamış ölkələrə borcların verilməsində yaranan prosedur çətinliklərinə həssaslıqla yanaşılması qloballaşmanın müsbət effektini gücləndirə bilər. Qloballaşmaya qarşı yönələn regional təşkilatlar Avropa İqtisadi Birliyi və Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankıdır. Haqqında danışılan təşkilatların yaranmasında əsas məqsəd iqtisadi təhlükəsizliyin, o cümlədən vahid valyuta, ərzaq və yanacaq balansının təmin edilməsidir.

Bir qayda olaraq, beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatları ilə, xüsusilə Beynəlxalq Valyuta Fondu ilə əməkdaşlıq yalnız və yalnız milli iqtisadi maraqların prioritetliyi əsasında həyata keçirilməlidir. Eyni zamanda, bundan sonra da cəlb edilmiş xarici kreditlərin, o cümlədən hökumətin zamanəti ilə alınan vəsaitlərin istifadəsi üzərində ciddi hökumət nəzarətini həyata keçirməklə, onların məqsədyönlü və səmərəli qaydada idarə edilməsi istiqamətində işlər davam etdirilməlidir.

Nəhayət qeyd edək ki, büdcə kəsininin ödənilməsinə yönəldilmiş daxili borcun artımı ölkənin iqtisadi və maliyyə vəziyyətinə mənfi təsir göstərə bilər. Belə ki, daxili borcun artımı maliyyə bazarından real sektorun kreditləşdirilməsi, istehsalın modernləşdirilməsi, əsas fondların yenilənməsi, dövriyyə vəsaitlərinin alınması istiqamətində nəzərdə tutulmuş vəsaitin azalması deməkdir.

Nəticə

Dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyi - cəmiyyətin həm ölkə, həm də region səviyyəsində sosial tələbatının təmin olunmasını nəzərə alan stabil vəziyyət və iqtisadi inkişaf prosesində milli, iqtisadi və sosial maraqlarının qorunmasıdır. Bu baxımdan dövlət borcunun idarə edilməsində iqtisadi təhlükəsizlik meyarlarının önə çəkilməsi vacibdir.

Dövlət büdcəsi kəsininin ödənilməsinə yönəldilmiş daxili borcun səviyyəsi hərtərəfli əsaslandırılmalıdır. Burada hər hansı bir səhv ölkənin iqtisadi və maliyyə vəziyyətinə mənfi təsir göstərə bilər. Belə ki, daxili borcun artımı maliyyə bazarından real sektorun kreditləşdirilməsi, istehsalın modernləşdirilməsi, əsas fondların yenilənməsi, dövriyyə vəsaitlərinin alınması üçün nəzərdə tutulmuş vəsaitin azalması ilə nəticələnmə bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. “Dövlət borcu haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 2002
2. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2018-ci il 24 avqust tarixli 424 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikasında dövlət borcunun idarə edilməsinə dair orta və uzun müddət üçün Strategiya. Bakı, 2018
3. Указ Президента РФ от 13.05.2017 N 208 "О Стратегии экономической безопасности Российской Федерации на период до 2030 года"// "Собрание законодательства РФ", 15.05.2017, N 20, ст. 2902
4. Ржевская Т.Г. Долговая политика как важный инструмент социально-экономического развития и экономическая безопасность России // Вопросы экономики и права. – 2010. – №30, с. 160-164

5. Debt and (not much) deleveraging. February 2015 [Glektronniy resurs] / Mckinsey & company.
- Rejim dostupa: http://www.mckinsey.com/insights/economic_studies/debt_and_not_much_deleveraging.
6. Япония стала как Латвия. Газета «Ведомости», 3 июня 2002 года
7. Ələkbərov Ə.Ə. Sosial-iqtisadi inkişafın maliyyə-büdcə parametrlərinin tənzimlənməsi. Bakı, Elm, 2007, 448s.
8. Красавина Л.Н. Тенденции и перспективы развития международных валютных отношений в условиях глобализации и регионализации мировой экономики и валютная политика России: монография. - М.: Финансовый университет, 2012. 164 с.
9. Цвирко С.Э. Системный подход к управлению государственным долгом и суверенными фондами России // Современные тенденции в экономике и управлении: новый взгляд. - 2015. № 31, с. 7-11
10. Balayeva E.A. İqtisadi təhlükəsizlik və inkişafın maliyyə problemləri. Bakı, "Elm", 2011, 396 s., s. 355-372
11. Balayev R. Ə. Balayeva E.Ə. Rəqəmsal mühitdə iqtisadi təhlükəsizliyə dair/"Kooperasiya" jurnalı. №2,2020, s.128-134

Элмира Али кызы Балаева
к.э.н. доц.
Тогрул Фаиз оглы Гусейнов
магистр

Управление государственным долгом с точки зрения экономической безопасности

Резюме

Цель исследования - изучить управление государственным долгом как проблему экономической независимости и экономической безопасности, выявить возможности повышения эффективности этого управления.

Методология исследования - сравнительный анализ, синтез, логическое обобщение.

Результаты исследования - выявлены возможности повышения эффективности управления государственным долгом с точки зрения экономической безопасности и показаны пути их реализации.

Практическая значимость исследования - полученные результаты могут быть использованы для обоснования приоритетов государственной долговой политики, разработки и реализации мер по эффективному использованию финансовых ресурсов.

Оригинальность и научная новизна исследования - кратко охарактеризована система управления государственным долгом с точки зрения экономической безопасности, принятый верхний предел внесеного и внутреннего долга рассматривается как один из основных показателей экономической безопасности. Были изучены взаимосвязи между экономической безопасностью и политикой государственного долга в цифровой среде, и были охарактеризованы тенденции, которые могут быть созданы ростом внутреннего государственного долга.

Ключевые слова: *управление, государственный долг, экономическая безопасность, государственный бюджет, управление, показатели, приоритеты, политика заимствования.*

Elmira Ali Balayeva
candidate of economic sciences, ass. prof.,
Togrul Faig Huseynov
master

Public Debt Management from an Economic Security Perspective

Summary

The purpose of the study is to study public debt management as a problem of economic independence and economic security, to identify opportunities to improve the efficiency of this management.

Research methodology - comparative analysis, synthesis, logical generalization.

The results of the study - the possibilities of increasing the efficiency of public debt management from the point of view of economic security are revealed and the ways of their implementation are shown.

The practical significance of the study - the results obtained can be used to substantiate the priorities of the state debt policy, develop and implement measures for the efficient use of financial resources.

Originality and scientific novelty of the research - the public debt management system is briefly characterized from the point of view of economic security, the accepted upper limit of external and internal debt is considered as one of the main indicators of economic security. The relationship between economic security and public debt policy in the digital environment was examined, and trends that could be created by the growth of domestic public debt were characterized.

Key words: *management, public debt, economic security, state budget, management, indicators, priorities, borrowing policy.*